

УДК 37.091.33-028.22:82

DOI: 10.31376/2410-0897-2026-1-60-217-225

КУЛЬТУРОЛОГІЧНИЙ АСПЕКТ ВИВЧЕННЯ ЛІТЕРАТУРИ В ЗАКЛАДАХ ОСВІТИ

Усатий Андрій В'ячеславович

кандидат педагогічних наук, доцент кафедри української та зарубіжної літератур і методик їх навчання
Житомирський державний університет імені Івана Франка
e-mail: usatij@i.ua

ORCID ID: 0000-0001-9661-635X

Дослідження зумовлено нашим сьогоднішнім, оскільки викладання літератури в закладах освіти має певну специфіку. Актуальність публікації полягає в урізноманітненні методики викладання, пошуку нових підходів, теоретичному обґрунтуванні ефективності інтерактивного навчання та змінах у розумінні сутності навчання, а також описі нових поглядів на навчання літератури разом із методичними рекомендаціями щодо їх запровадження. Культурологічний аспект є одним із найважливіших у реалізації проєктів гуманізації та гуманітаризації освіти. Нині культура, неухильно переміщуючись у центр соціального життя, починає розглядатися як первинне в діяльності та системі характеристик сучасної людини. Культура завжди спрямована на набуття людиною сенсу життя. Зробити людину освіченою – означає допомогти стати їй суб'єктом культури, історичного процесу, з власного життєвого досвіду допомогти їй мислити.

Ключові слова: література, культурологія, наука, методи, уміння, навички, компетентності.

Постановка проблеми Реформування системи освіти вимагає від сучасного викладача оволодіння новими теоретико-методичними засадами, у тому числі в контексті вивчення літератури, на перше місце тут передусім виходять компетентнісний та культурологічний підходи як теоретична й методична основи вивчення літератури в закладах освіти, а також практична методика розвитку загальнокультурної компетентності. При цьому вітчизняні викладачі літератури мають враховувати і відповідний європейський досвід, зокрема в питаннях компетентнісної освіти та при формуванні загальнокультурної компетентності.

Культурологічний аспект є одним із найважливіших у реалізації проєктів гуманізації та гуманітаризації освіти. Сьогодні культура, неухильно переміщуючись у центр соціального життя, починає розглядатися як первинне в діяльності і системі характеристик сучасної людини. З одного боку, вона виступає як ефективний чинник творення та вдосконалення багатогранності світу, а з іншого – виховує особистість в людині, тобто є знаряддям самопізнання та саморозвитку. Культура завжди спрямована на набуття людиною сенсу життя. На сьогодні відповідна проблематика першочергово вивчається в рамках дослідження поняття «компетентність» у педагогічній та в психологічній науках, а також на стику наукових дисциплін.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Важливий вклад у вивчення окресленої проблематики, зокрема в контексті дослідження компетентнісного, культурологічного підходів у курсі літератури та формування при цьому загальнокультурної компетентності, здійснили: О. Борисюк, В. Братко, О. Дубасенюк, Н. Гоголь, Т. Комінарець, О. Крутенко, О. Малихін, О. Марущак, С. Паламар, О. Покатілова, В. Пустохіна, А. Ткачов, Г. Токмань та інші.

Організація сучасного навчального процесу передбачає також певну переорієнтацію функцій викладача. Різко зменшується питома вага його діяльності на занятті та, відповідно, зростає функція організаційна. Лише за цієї умови викладач зможе повноцінно включати читача в діяльність як свого «партнера».

Зробити людину освіченою означає допомогти стати їй суб'єктом культури, історичного процесу, з власного життєвого досвіду допомогти їй мислити. Цілком очевидна необхідність побудови освітньої діяльності викладача на основі особистісно орієнтованого підходу до викладання предмета.

На сучасному етапі розвитку суспільства основним призначенням літератури як навчального предмета є гуманізація картини світу і тлумачення системи цінностей культури. Це сприяє становленню ціннісного світосприйняття учнів, вибору гуманістичних ціннісних орієнтацій у пошуках сенсу життя.

На сьогодні важливою є проблема обмежень, так як учні змушені перебувати вдома, і певним чином не навчаються іншим видам мистецтва, а тому більше часу проводять в гаджетах, ігнорують самоосвіту.

Мета статті – дослідити питання компетентності та поняття культурологічного аналізу в літературі; вплив культурологічного аспекту на форми літературного розвитку читача. Предмет дослідження: основні теоретико-методичні засади навчання літератури в закладах освіти, зокрема компетентнісний та культурологічний підходи у вивченні літератури й практична методика розвитку загальнокультурної компетентності.

Наукова новизна дослідження: подано теоретичне обґрунтування необхідності використання культурологічного аспекту викладання літератури.

Виклад основного матеріалу. Уперше поняття «компетентнісна освіта» виникло наприкінці 80-х – початку 90-х років ХХ ст. в США як наслідок вимог бізнесу і підприємництва щодо випускників вищих навчальних закладів стосовно їх невпевненості і відсутності досвіду під час застосування знань у процесі прийняття рішень у конкретних ситуаціях [14; 15].

З 1986 р. концепцію компетентнісно-орієнтованої освіти взяли як основу національної системи кваліфікаційних стандартів у Великій Британії, де вона залучилася офіційною підтримкою уряду за допомогою Федерального статистичного департаменту Швейцарії та Національного центру освітньої статистики США й Канади, у 1997 р. започаткували програму «Визначення та відбір компетентностей: теоретичні й концептуальні засади» [9; 15].

На думку більшості учених, поняття «компетенція» не зводиться ні до знань, ані до вмінь, ані до навичок, натомість під цим терміном мається на увазі коло повноважень певної організації, установи або особи. Вагому роль з-поміж результатів освіти є набір компетентностей, набутий людиною. У 2004 р. відбулася міжнародна конференція, на якій поняття компетентності трактувалося як здатність ефективно й творчо застосовувати знання та вміння в міжособистісних відносинах – ситуаціях, що передбачають взаємодію з іншими людьми в соціальному контексті так само, як і в професійних ситуаціях [9].

Як зазначає академік О. Савченко, тривалі наукові дискусії дали змогу вченим виокремити чотири базові характеристики поняття «компетентність», що дало поштовх початку відбору ключових компетентностей. Так, використання компетентності завжди відбувається в певному контексті, у конкретній навчальній ситуації; компетентність завжди як результат; компетентність – це міра того, що індивід може зробити в конкретно визначений час; здатність індивіда реалізовувати компетентність повинна бути чітко визначена і затверджена стандартами [14, с. 5].

Компетентність (від лат. *competens* (*competentis*) – належний, відповідний), за матеріалами словника іншомовних слів, означає поінформованість, обізнаність, авторитетність [16, с. 282].

Поняття «компетентність» (лат. *competens* – відповідний, здібний) трактується як коло повноважень будь-якої посадової особи чи органу; володіння знаннями, досвідом у певній галузі. Професійна компетентність – це особистісні можливості учителя, що дають йому змогу самостійно й ефективно реалізувати цілі педагогічного процесу. Для цього важливо знати педагогічну теорію, уміти застосовувати її в практичній діяльності. «Компетентність» як явище визначає рівень професіоналізму особистості, натомість її досягнення відбуваються внаслідок здобуття нею необхідних компетенцій, що є метою професійної підготовки фахівців.

Під компетентністю ми розуміємо сукупність взаємозалежних якостей особистості (знання, уміння, навички, способи діяльності), необхідних для якісної продуктивної діяльності. Аналіз визначень педагогічної компетентності дає змогу стверджувати, що педагогічна компетентність – це ніщо інше, як система наукових знань, інтелектуальних і практичних умінь і навичок, особистісних якостей і утворень, яка забезпечує самореалізацію, самозбереження та самовдосконалення особистості педагога в процесі професійної діяльності, за достатньої мотивації та високого рівня професійності психічних процесів.

Як нам відомо, зміст загальної середньої освіти включає такі компоненти: система знань про природу, суспільство, техніку тощо; система загальних інтелектуальних і практичних навичок і вмінь; досвід творчої діяльності; досвід емоційно-ціннісного ставлення людини до навколишньої дійсності, послуговування системою цінностей суспільства [5, с. 322]. Інакше кажучи, передбачається, зазначається і декларується, що це як предметні, так і загальнонавчальні знання, уміння і навички, а досвід діяльності та ставлення стосується їх опанування.

Низка науковців, Ю. Бабанський, С. Бондар, Н. Лошкарьова, В. Паламарчук, О. Савченко та інші

вчені, досліджують загальнонавчальні вміння, що опановуються в процесі вивчення всіх предметів. Із поміж цих умінь науковці виділяють: пізнавальні (когнітивні) – уміння аналізувати, систематизувати, оцінювати навчальний матеріал, робити узагальнення і висновки, встановлювати причинно-наслідкові зв'язки, виокремлювати головне тощо; комунікативні – володіння усним і писемним мовленням; уміння налагоджувати спілкування; чути і розуміти інших, із повагою ставитися до чужих думок; брати участь у діалозі; виступати перед аудиторією тощо; інформаційні – уміння добирати необхідні для виконання завдання джерела інформації; видобувати її; формулювати питання до тексту; представляти прочитане у вигляді таблиці, схеми, графіка тощо; організаційно-діяльнісні – уміння визначати цілі діяльності, планувати, організовувати, здійснювати, відрефлексовувати й оцінювати її тощо.

Проте в умовах традиційного навчання акцент, зазвичай, роблять на предметних знаннях, уміннях і навичках, а із загальнонавчальних знань і вмінь формуються ті, що дотичні до опанування предмета: пізнавальні, комунікативні, частково інформаційні. Окрім цього, досвід діяльності і ставлення обмежується, як правило, роботою із завданнями з конкретного предмета. Вироблення організаційно-діяльнісних умінь ігнорується. Читач не є суб'єктом діяльності, він не осмислює її, не усвідомлює себе діячем.

Уміння (навички) – це дії, які виконуються певним способом і з певною якістю. Як зазначають психологи, уміння – більш висока психологічна категорія, ніж навички. Одні автори під умінням розуміють можливість здійснювати на професійному рівні певну діяльність, водночас уміння формується на базі декількох навичок. Натомість педагоги-практики розуміють навички як більш високу стадію оволодіння певними уміннями і вправами. Уміння передують навичкам, які розглядаються як більш досконала стадія оволодіння діями [3].

З огляду на це робимо висновок, що вміння – це коли людина готова до успішного виконання певної діяльності, яка ґрунтується на знаннях і навичках. Формування умінь відбувається в процесі виконання учнями різноманітних завдань. І залежить від умов, у яких навчається дитина, від її індивідуальних особливостей: типу нервової системи, попереднього досвіду, теоретичних знань, нахилів і здібностей, усвідомлення мети завдання, розуміння його змісту і способів виконання.

Зазвичай уміннями вважають здатність свідомо, точно й швидко виконувати певні дії на основі засвоєного досвіду і знань. Навичками називають такі дії, які спрямовані на досягнення цілей у відповідних навчальних ситуаціях шляхом здійснення їх без особливого контролю зі сторони мислення. Окрім цього, існує декілька підходів, у яких поняття «вміння» й «навички» визначаються через певні співвідношення між ними.

На думку дидакта С. Гончаренка, навички входять до складу вмінь: «Уміння – це здатність належно виконувати певні дії, заснована на доцільному використанні людиною набутих знань і навичок», «навички – дії, складові частини яких стають автоматизованими. Навички є необхідним компонентом уміння» [3]. Існують інші твердження, що уміння – це володіння способами (прийомами, діями) застосування знань, що засвоюються на практиці. Навичка аналізується як складовий компонент уміння, автоматизована дія, доведена до високого ступеня автоматизму, або що вміння – це система знань плюс система навичок; уміння виявляється під час вирішення нових завдань і містить елемент творчості, а навичка використовується стереотипно.

На думку педагогів, доведене до реально можливого автоматизму вміння характеризується вже як навичка. Якщо за наявності вмінь людина змушена сама оперативно контролювати здійснення дій, то на рівні навички вона спеціально не обмірковує кожний елемент діяльності, хоча за необхідності це можливо зробити.

Отже, навичка у формуванні вмінь є обов'язковим елементом на шляху переходу цих умінь від попереднього до наступного рівня за розвитком та узагальненістю. Невипадково автори у своїх визначеннях використовують термін «уміння вищого рівня» (Р. Прокоп'єва), «високорозвинені уміння», характеризуючи цим вищий ступінь розвитку дії, що виявляється в здібності варіювати технікою виконання дії з метою пристосування до умов, що змінюються. Розбіжності з питання сутності й співвідношення понять «уміння» і «навичок» негативно позначилися передусім на роботах методичного характеру, а невинуватиме зближення цих двох семантично нерівнозначних слів зумовило збідніння мовного арсеналу науки, виключивши з нього значні теоретичні конструкції. Варто визнати й висновок автора щодо необхідності синтезувати існуючі уявлення про співвідношення понять «уміння» і «навички», уважати їх ієрархічно мінливими.

Шляхи аналізу художнього твору акумулюють у собі такі методи літературознавчого аналізу, як:

- 1) порівняльно-історичний, або історико-літературний (твір як факт історії літератури того чи іншого народу);
- 2) структурний (в основі аналізу – розгляд художньої будови, структури твору);
- 3) категоріальний (у центрі уваги викладача та читача перебувають певні категорії: жанр, напрям, стиль тощо);
- 4) описовий (викладач оглядає певну літературну добу, художні тенденції епохи, водночас залучає інші твори тощо);
- 5) біографічний (аналіз твору сполучають з фактами біографії митця, трактованими в художній формі);
- 6) культурологічний (аналіз твору з урахуванням розвитку світової культури, фонові знання набувають великої ваги, вони готують читача до сприйняття таких творів);

7) генетичний (з'ясування першоджерел образів і мотивів твору, традицій, архетипів, міфологічної основи тощо);

8) компаративний (порівнюють різні твори за певними спільними аспектами: тематикою, образами, засобами художньої виразності, мотивами тощо).

Без культури і без культурних особливостей як літератури, так і мистецтва слова не може існувати література. Не можна врахувати всіх інших аспектів без культурного аспекту.

На нашу думку, найбільш дотичним до шкільного курсу літератури є культурологічний аспект. Термін «культурологія» в науковий обіг у 1909 р. ввів німецький філософ і фізик В. Освальд Учений не лише висвітлює різницю між культурологією та соціологією, а й використав термін «культурологія» для опису специфічних явищ, яким є культура як феномен суто людської діяльності. В. Освальд фактично визначив місце культурології в системі інших наук.

У 1939 р. американський філософ Л. Уайт незалежно від В. Освальда повернувся до тлумачення терміна «культурологія», вводячи його в контекст антропологічних досліджень про культуру. Його праця «Наука про культуру» (1949) сприяла виділенню культурології в окремий напрям досліджень, поставила питання про необхідність визначити предмет культурології як науки та започаткувала цілісний підхід до вивчення культурних явищ [11].

Однією з провідних ідей у національній системі літературної освіти є ідея культурологічного підходу до вивчення української літератури (Національна доктрина розвитку освіти України у XXI столітті; Державний стандарт базової та повної загальної середньої освіти; Концепція літературної освіти).

Ідея культурологічного підходу у вивченні літератури стала однією з провідних у національній системі літературної освіти. Культурологічна лінія розкривається як охоплення творів художньої літератури, ознайомлення учнів з основними цінностями світової культури, розуміння художніх особливостей літературних творів у широкому культурному контексті, установа міжмистецьких паралелей, вивчення міфології, фольклору, культурних традицій різних народів тощо. Культурологічний компонент є структурним елементом української літератури як навчального предмета, а тому має бути дієвим засобом у процесі сприйняття художнього твору відповідно до авторського задуму. Окрім того, щоб культурологічні паралелі стали дієвим засобом, потрібно використовувати їх усвідомлено, а це вимагає обізнаності всіх учасників освітнього процесу в цих паралелях [8, с. 22–23].

Культурологічний підхід розуміють як основний метод проектування особистісно орієнтованої освіти, складниками якої є: ставлення до дитини як до суб'єкта, здатного до культурного саморозвитку; ставлення до педагога як посередника між дитиною і культурою, здатного надати дитині підтримку в самовизначенні та розвитку; ставлення до освіти як до культурного процесу, рушійними силами якого є особистісні смисли; ставлення до школи як до цілісного культурно-освітнього простору, у якому відтворюються культурні зразки життя, здійснюється виховання людини культури [2].

Реалізація культурологічного підходу навчання української літератури сприяє «усвідомленню художньої літератури як важливого компонента мистецтва; ознайомленню учнів із глибокими цінностями світової художньої культури; розкриттю особливостей творів, літературних явищ і фактів у широкому культурному контексті...» та передбачає «висвітлення зв'язків літератури з філософією, міфологією, фольклором, звичаями, віруваннями, культурними традиціями різних народів і національностей» – ідеться в Державному стандарті [4].

Саме ці компоненти акумулюють культурологічне ядро й потребують добору відповідного текстового та ілюстративного матеріалу, зокрема відомостей з історії, мови, музики, живопису, власного життєвого досвіду учнів. Такі форми зв'язку у викладанні української літератури свого часу були науково обґрунтовані Т. Бугайко [1].

Донині простежуються фактори, які посилюють інтерес до навчання літератури в культурологічному контексті: гострий дефіцит культури, звуження сфери її впливу в сучасному суспільстві; традиційна освіта, головною метою якої є засвоєння знань, умінь і навичок, і яка поступово переорієнтовується на розвиток особистості читача та її творчих можливостей. Орієнтація на врахування інтересів та потреб особистості припускає створення необхідних умов з метою оволодіння культурними цінностями; література складає традицію, без якої неможливе розуміння дійсності, її вивчення є важливою сходинкою культурного і духовного становлення особистості; формування цілісної картини світу, духовність, культура особистості є головними принципами оновлення національної системи освіти, а тому не випадково культурологічна лінія є однією з чотирьох основних Державного стандарту базової і повної загальної середньої освіти (2011 р.).

Навчання і виховання людини культури як мета особистісно-орієнтованого навчання, може бути реалізована лише за допомогою культурологічної освіти, у якій слова й думки про культуру втілюються в науково організовану систему і забезпечують умови для становлення культури як суб'єкта діяльності. Освіта – це духовне обличчя людини, що формується в процесі освоєння моральних та духовних цінностей культури, об'єктом і метою освіти є культурна людина; розвиток освіти в контексті світової і національної

культури передбачає гуманітаризацію технологій навчання і виховання, створення в освітніх закладах середовища, яке формувало б особистість, здатну до творчої самореалізації в сучасній соціокультурній ситуації. Культурологічний підхід є основним методом проектування особистісно зорієнтованої освіти, складниками якої є: ставлення до дитини як до суб'єкта, здатного до культурного саморозвитку; ставлення до педагога як посередника між дитиною і культурою, здатного надати дитині підтримку в самовизначенні та розвитку; ставлення до освіти як до культурного процесу, рушійними силами якого є особистісні смисли; ставлення до школи як до цілісного культурно-освітнього простору, у якому відтворюються культурні зразки життя, здійснюється виховання людини культури.

Особливе місце серед традиційних навчальних дисциплін займають заняття з літератури, які відіграють важливу роль у формуванні свідомості учнів, збагаченні життєвого досвіду, адже саме література розвиває естетичний смак, формує критичне мислення.

Заняття з літератури, у ході якого реалізується культурологічний підхід, потребує перегляду методики організації, апробування і включення до його структури нових прийомів і форм роботи, які відповідають новому «діалогово-культурологічному підходу». Практика засвідчує, що ефективною є та методична система, яка передбачає практичну реалізацію діалогічної діяльності учнів. У результаті діалогу людина замислюється над своїм місцем у суспільстві, над вибором життєвого шляху, зможе нести відповідальність за свій вибір, свою особисту долю. Такий вибір є творчістю.

З огляду на це визначаються такі основні цінності культурологічної особистісно зорієнтованої освіти: людина як суб'єкт культури, особистого життя та індивідуального розвитку; освіта як культурно-розвивальне середовище; творчість і діалог як способи існування і саморозвитку людини в культурно-освітньому просторі.

Діалогічний метод навчання дає розуміння того, що художній текст – це не відображення реальної дійсності, а окремий світ, який живе і розвивається за своїми власними законами. Діалог читача з літературним твором відбувається під час прочитання твору й проектується в широку панораму культурно-історичного процесу як діалогу культур. Під час аналізу літературного твору читач має відновити діалог тексту з його епохою, а задля цього потрібно актуалізувати знання з курсу історії України або всесвітньої історії про суспільні процеси та історичні події певної доби.

Культурологічний підхід до вивчення літератури дає змогу сформувати в читачів важливі вміння. Зосібна Т. Комінарець відзначає, що в процесі вивчення літератури на засадах культурологічного підходу в учнів випрацьовуються такі вміння: знаходити в художньому творі відображення традицій народу; знаходити й характеризувати історико-культурні факти, відображені в літературних творах; знаходити й оцінювати проблеми, властиві конкретній історичній епосі; аналізувати «вічні» духовні проблеми й образи, відображені в літературному творі; порівнювати літературні твори різних народів; використовувати історико-культурні коментарі до літературного твору для збагачення своїх фонових знань; використовувати різні джерела інформації для збагачення історико-культурних фонових знань (довідкову, енциклопедичну літературу, засоби масової інформації, музеї, бібліотеки); давати історико-культурні коментарі до літературного твору, використовуючи різні джерела інформації [8, с. 24].

Побутує думка про те, що сходження читача до культури в літературній сфері відбувається за допомогою чинників освоєння як накопичення знань про людину й навколишній світ або засвоєння як оволодіння читачем набором культурних умінь і навичок, необхідних для життя в сучасному світі та усвідомлення культури суспільства.

Література з-поміж інших видів мистецтва відрізняється поєднанням всього комплексу його функцій у повному вигляді. Звідсіля її здатність осягати всі аспекти буття, виражальна універсальність її художньої мови. Література за своєю природою є мистецтвом часово-просторовим, вводить читача в час і простір, а простір – у час, поєднує їх у феноменальну цілісність. У літературознавчому творі «час згущується, стає художньо видимим, простір же підсилюється. Прикмети часу розкриваються у просторі, і простір осмислюється і вимірюється часом» [19, с. 19].

Література є невід'ємним компонентом національної культури українського народу, його духовності та цивілізаційної розвиненості. Із середини 90-х років ХХ ст. активний розвиток культурологічного контексту викладання літератури в школі дає змогу навчити учнів визначати місце і значення літературного твору в історії світової художньої культури певного періоду та відповідно його інтерпретувати. Особливо це важливо для старшої школи, де викладається систематичний курс літератури.

Вивчення літературних творів вважають складним естетико-психологічним процесом, під час якого прищеплюється любов до художнього слова, потреба в спілкуванні з твором літератури. Здатність розуміти твори мистецтва, відчувати прекрасне є як показником рівня розвитку людини, так і стимулом для розвитку власних творчих здібностей, окрім цього, передбачає різні рівні духовного спілкування особистості зі своїми товаришами та близькими.

Культурологічний підхід до вивчення літературних курсів у закладах освіти є вкрай важливим у системі літературної освіти (вивчення української літератури). Він дає змогу охарактеризувати те або інше літературне явище в широкому контексті, показати вітчизняну літературу як складник європейського та

світового літературного процесу.

Заняття літератури, організоване на засадах культурологічного підходу, потребує перегляду методики, апробування і включення до його структури нових прийомів і форм роботи, які відповідають новому «діалогово-культурологічному підходу».

До того ж такий підхід спирається на трактування культури як історичного досвіду людей і передбачає вивчення літератури як складника культури. Культурологічний підхід як один із різновидів концептуального аналізу передбачає вивчення методів формування та інтерпретації художніх текстів у контексті певної концептуальної системи. Методика занять, головною метою яких стає формування культурологічної компетентності, частіше представляється як фрагменти окремих уроків.

У методичній системі організації і проведення занять із літератури простежуємо «етимологічні етюди» – прийоми роботи, що дають змогу реалізувати мету формування культурологічної компетентності. Тобто учні готують «етимологічні етюди» про слова-концепти, приміром: Батьківщина, Україна, столиця, вулиця, лікар, школа тощо, про місцеві топоніми, як-от: Случ, Новоград-Волинський тощо. Такі звернення до етимологічного аналізу на уроці викликають інтерес підлітків, оскільки дають змогу подивитися на звичні слова неординарно, а відтак – розширити лінгвістичний кругозір, формувати культурологічну компетентність.

Також викладач може пропонувати репродукції картин відомих художників, майстрів пейзажу і портрета (Т. Шевченко, І. Марчук, Е. Андіївська, К. Примаченко, Є. Гапчинська та інші). Саме це налаштовує учнів на творчість, вони переймаються змістом картини, відчують вдячність до творчості художника.

Робота з віршами українських поетів, із картинами знаних художників виховує в школярів художнє чуття і бажання творити. С. Мельник, покликаючись на В. Болгаріна, О. Пометун, С. Троянську та інших, виписав структуру культурологічної компетентності. Він зауважив, що загальнокультурна компетентність учнів формується з компонентів, що є взаємопов'язаними: емоційно-цілісного (визнання культурних цінностей як власних ціннісних пріоритетів, відчуття емоційного задоволення від творів мистецтва, вияв поважного ставлення до об'єктів національної та світової культури, наявність потреби в постійному підвищенні свого культурного рівня, вияв прагнення жити за законами краси); когнітивного (оволодіння знаннями про роль культури в житті людства, провідними цінностями національної та світової культури, основними тенденціями її розвитку, знаннями про шедеври мистецтва, досягненнями науки тощо, національними традиціями свого народу та інших етносів як відображення їхнього культурного розвитку); операційно-поведінкового (уміння здійснювати культурно-творчу діяльність різних видів, самостійно осягати феномени культури, уміння відстоювати свою позицію стосовно досягнень культури, своєчасно й адекватно змінювати свою поведінку відповідно до прийнятих у суспільстві вимог, уміння дотримуватися правил етикету); особистісного (гуманізм, чесність, гідність, відповідальність, толерантність, тактовність, комунікабельність тощо).

Оскільки однією з цілей освіти є оволодіння читачем культурним досвідом в усьому його різноманітті, то бажаним результатом повинна постати культурологічна компетентність, яка вважається найважливішим показником досягнення рівня освіченості та вихованості людини.

Відомий письменник і педагог М. Стельмахович підкреслював, що від рівня духовної культури вчителя, вихователя, викладача здебільшого залежить одухотворення життя тих, кого він виховує, прагнення жити й творити у вільній незалежній державі на благо й процвітання рідного краю, Батьківщини, нації [17, с. 4].

Культурологічну спрямованість розуміють як важливу властивість особистості педагога, що визначає його світоглядні позиції, творчий потенціал, систему цінностей, переконань, смаків, ціннісно-емоційне ставлення до себе, до студентів, до колег, до науки, предмет якої він викладає, до культурно-духовних надбань, образу життя тощо. Вона органічно пов'язана з педагогічною спрямованістю і характеризує рівень професійних вимог педагога, його професійної культури, культури професійного мислення, культури поведінки і мовлення тощо [7].

Культурологічний підхід розширює дослідницькі та прикладні межі, забезпечує панорамний багатовимірний погляд і полісистемне пояснення сутності культурних проблем, цінностей та компонентів сучасної освіти, важливість якого для освітнього процесу, його системотвірна роль для педагогічної теорії і практики обґрунтовується в роботах І. Зязюна, Н. Крилової, О. Рудницької, Г. Тарасенко, З. Шевченко. Культурологічний підхід в епіцентр ставить людину як вільну індивідуальність, яка здатна до особистої детермінації в культурі [7, с. 71]. Він ґрунтується на унікальності кожного суб'єкта навчальної діяльності, на забезпеченні умов його розвитку в контексті індивідуалізованого підходу в особистісно розвивальній системі навчання, що забезпечує соціокультурний саморозвиток особистості.

У дослідженні педагогічних проблем культурологічний підхід реалізується в контексті загальнофілософського розуміння культури, що розглядається на рівні буденної і теоретичної свідомості. У буденній свідомості культура представлена неоднозначно, по-перше, її розуміють як щось нормативне, задане як зразок, на який повинні орієнтуватися представники конкретного суспільства або професійної групи; по-друге – ототожнюють з освітою, інтелігентністю людини; по-третє – пов'язують з характеристикою місця і способу життя людини [10].

У цьому контексті Г. Філіпчук стверджує, що «... людина завжди, часто не завдяки, а всупереч, прагнула пізнати культуру, «годуватися нею». Цей процес безперервно олюднював людину, вибудовував цивілізаційність у стосунках між державами, оскільки найбільш ціннісним, продуктивним і гуманним був і є культурний діалог» [18, с. 6].

Висновки. Отже, культурологічний аспект до вивчення літературних курсів у закладах освіти є значущим для розвитку літературної освіти як системи. Він дає змогу охарактеризувати те або те літературне явище в широкому контексті, показати вітчизняну літературу як складник європейського та світового літературного процесу.

Досліджуючи питання компетентностей та аналізуючи різні погляди на нього, ми дійшли висновків, що формування культурологічної компетентності в сучасній педагогічній діяльності не втрачає актуальності. Простежуємо значну кількість поглядів на зміст означеної дефініції, однак її сутність здебільшого ґрунтується на таких характеристиках: набуття особистістю в процесі навчання інтегрованої здатності, що включає знання, уміння, досвід, цінності та ставлення.

Установлено, що компетентності поділяють на ключові та предметні, хоча важливе значення мають й інші їх види (наприклад, загальнокультурна компетентність). Поняття «компетентності» є одним із провідних у сучасних українських освітніх нормативних документах.

Метою компетентної освіти є орієнтація педагогічного процесу на формування та розвиток ключових і предметних компетентностей школяра. Компетентнісний підхід тісно пов'язаний з особистісно-орієнтованим та діяльнісним підходами до процесу навчання, водночас його реалізація зорієнтовує освіту на програмні результати освіти, на формування в здобувачів освіти здатностей упевнено розв'язувати проблеми в непередбачуваних ситуаціях, успішно застосовувати набуті знання та досвід у різних життєвих практиках. Упровадження компетентної освіти на засадах культурологічного аспекту в процес навчання літератури в закладах освіти – важливий складник формування культурологічної компетентності. Культурологічний підхід у вивченні літератури передбачає розуміння літературних творів як мистецьких, їх розгляд у широкому культурному контексті, зокрема в загальноєвропейському та світовому літературному контекстах. Нині культурологічний підхід сприймається як провідний метод проектування особистісно зорієнтованої освіти, передусім через діалогове навчання. У таких умовах учень виступає як суб'єкт, здатний до культурного саморозвитку, а вчитель сприймається як посередник між дитиною та культурою. Принцип культурологічного підходу у вивченні літератури закріплений у національних нормативних освітніх документах.

Перспективи подальших досліджень вбачаємо в аналізі та розробленні методів, прийомів, ефективних форм роботи викладача, учителя на засадах культурологічного підходу.

Список використаної літератури

1. Бугайко Т. Ф., Бугайко Ф. Ф. Майстерність вчителя-словесника. Київ, 1963. 188 с.
2. Гоголь Н. Реалізація культурологічного підходу у сучасних підручниках української літератури. *Проблеми сучасного підручника*. 2019. Вип. 22. С. 38–45.
3. Гончаренко С. Український педагогічний словник. Київ : Либідь, 1997. 376 с.
4. Про затвердження Державного стандарту базової і повної загальної середньої освіти. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1392-2011-%D0%BF#Text> (дата звернення: 10.02.2026).
5. Енциклопедія освіти / за ред. В. Г. Кременя. Київ : Юрінком Інтер, 2008. 1040 с.
6. Іванова Т. В. Культурологічна підготовка майбутнього вчителя : монографія / за ред. Т. В. Іванова. Київ : ЦВП, 2005. 282 с.
7. Ковальчук Л., Коник М. Культурологічна спрямованість як ознака високого рівня професіоналізму викладача вищої школи. *Вісник Львівського університету. Серія: Педагогічна*. 2009. Вип. 25. Ч. I. С. 197–205.
8. Комінарець Т. В. Культурологічна змістова лінія у процесі викладання зарубіжної літератури як засіб формування морально-ціннісної складової особистості учня. *Таврійський вісник освіти*. 2016. № 2. С. 20–26.
9. Компетентнісний підхід до формування змісту середньої освіти: досвід зарубіжних країн. *Компетентнісний підхід у сучасній освіті: світовий досвід та українські перспективи* / за заг. ред. О. В. Овчарук. Київ : «К.І.С.», 2004. 111 с.
10. Кравцов В. О. Методологічна культура як характеристика професійного світогляду майбутнього вчителя. *Наукові записки [Кіровоградського державного педагогічного університету імені Володимира Винниченка]. Серія: Педагогіка*. 2014. Вип. 125. С. 93–97. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Nz_p_2014_125_25.
11. Культурологія. XX ст. : словник. Київ : Університетська книга, 1997. 249 с.
12. Неділько В. Методика викладання української літератури в старшій школі. Київ : Вища школа, 1978. 246 с.
13. Пасічник Є. Методика викладання української літератури в старших навчальних закладах. Київ : Ленвіт, 2000. 384 с.
14. Савченко О. Ключові компетентності – інноваційний результат шкільної освіти. *Рідна школа*. 2011. № 8–9. С. 4–8.
15. Сидоренко О., Чуба В. Ситуаційна методика навчання: теорія і практика. Київ : Центр інновацій та розвитку, 2001. 256 с.
16. Словник іншомовних слів / уклад.: С. М. Морозов, Л. М. Шкарапута. Київ : Наукова думка, 2000. 680 с.
17. Стельмахович М. Українська національна школа і народна педагогіка. *Початкова школа*. 1992. № 7–8. С. 3–5.

18. Філіпчук Г. Г. Націєтворчість освіти : монографія / ред. Г. Г. Філіпчук, М. І. Цимбалюк. Чернівці : Зелена Буковина, 2014. 397 с.

19. Шевченко З. О. Література як складова художньої культури. *Художня література в контексті світової культури*. 2012. С. 16–29.

CULTURAL ASPECTS OF LITERATURE STUDIES IN EDUCATIONAL INSTITUTIONS

Usatyi Andrii

Candidate of Pedagogical Sciences, Associate Professor of the Department of Ukrainian and Foreign Literature and Methods of Teaching Them

Ivan Franko State University of Zhytomyr

Introduction. *The cultural aspect is one of the most important in the implementation of projects aimed at humanising and humanising education. Today, culture, steadily moving to the centre of social life, is beginning to be seen as fundamental to the activities and characteristics of modern man. On the one hand, it acts as an effective factor in the creation and improvement of the diversity of the world, and on the other hand, it educates the personality in a person, that is, it is a tool for self-knowledge and self-development. Culture is always aimed at helping a person find meaning in life. Today, this issue is primarily studied within the framework of research on the concept of 'competence' in pedagogical and psychological sciences, as well as at the intersection of scientific disciplines.*

At the present stage of society's development, the main purpose of literature as a school subject is to humanise the picture of the world and interpret the system of cultural values. This contributes to the formation of students' value-based worldview and the choice of humanistic value orientations in the search for the meaning of life.

Purpose. *The article aims to explore the issue of competence and the concept of cultural analysis in literature; the influence of the cultural aspect on the forms of literary development of the reader. The subject of the study is the main theoretical and methodological foundations of teaching literature in educational institutions, in particular, competence-based and cultural approaches to the study of literature and practical methods for developing general cultural competence.*

Methods. *Analysis of scientific, psychological and pedagogical literature, state acts on energy conservation, analogy, induction, deduction, synthesis and pedagogical modeling.*

Results. *Increasing readers' cognitive interest in literature as a verbal art form, improving the quality of students' knowledge, developing communication skills, developing emotional and aesthetic sensitivity, creative thinking, forming research skills, and mastering key competencies.*

Originality. *The scientific novelty of the study is presented in the theoretical justification of the need to use the cultural aspect of teaching literature.*

Conclusion. *Competency-based education aims to focus the teaching process on the formation and development of key and subject-specific competencies in readers. It is closely linked to personality-oriented and activity-based approaches to the learning process, emphasising the results of education and the reader's ability to act in various problem situations and apply the acquired knowledge and experience in various practical situations. Competence-based education is also important in the teaching of literature in educational institutions. The cultural approach to the study of literature involves understanding literary works as works of art, considering them in a broad cultural context, in particular in the European and global literary contexts. Currently, the cultural approach is seen as the leading method for designing person-oriented education, primarily through dialogue-based learning. Here, the student acts as a subject capable of cultural self-development, and the teacher is seen as a mediator between the child and culture.*

Keywords: *literature, cultural studies, science, methods, abilities, skills, competencies.*

References

1. Buhaiko T. F., Buhaiko F. F. *Maisternist vchytelia-slovesnyka*. Kyiv, 1963. 188 s.
2. Hohol N. *Realizatsiia kulturolohichnoho pidkhotovu u suchasnykh pidruchnykakh ukraïnskoi literatury. Problemy suchasnoho pidruchnyka*. 2019. Vyp. 22. S. 38–45.
3. Honcharenko S. *Ukrainskyi pedahohichnyi slovnyk*. Kyiv: Lybid, 1997. 376 s.
4. *Pro zatverdzhennia Derzhavnoho standartu bazovoi i povnoi zahalnoi serednoi osvity*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1392-2011-%D0%BF#Text> (data zvernennia: 10.02.2026).
5. *Entsyklopediia osvity / za red. V. H. Kremenia*. Kyiv : Yurinkom Inter, 2008. 1040 s.
6. Ivanova T. V. *Kulturolohichna pidhotovka maibutnoho vchytelia : monohrafiia / za red. T. V. Ivanova*. Kyiv : TsVP, 2005. 282 s.
7. Kovalchuk L., Konyk M. *Kulturolohichna spriamovanist yak oznaka vysokoho rivnia profesionalizmu vykladacha vyshchoi shkoly*. VISNYK LVIV. UN-TU. Ser. ped. 2009. Vyp. 25. Ch. I. S. 197–205.
8. Kominarets T. V. *Kulturolohichna zmistova liniia u protsesi vykladannia zarubizhnoi literatury yak zasib formuvannia moralno-tsinnisnoi skladovoi osobystosti uchnia. Tavriiskyi visnyk osvity*. 2016. № 2. S. 20–26.
9. *Kompetentisnyi pidkhid do formuvannia zmistu serednoi osvity: dosvid zarubizhnykh krain. Kompetentisnyi pidkhid u suchasni osviti: svitovi dosvid ta ukraïnski perspektyvy / za zah. red. O. V. Ovcharuk*. Kyiv: «K.I.S.», 2004. 111 s.

10. Kravtsov V. O Metodolohichna kultura yak kharakterystyka profesiinoho svitohliadu maibutnoho vchytelia. Naukovi zapysky [Kirovohradskoho derzhavnoho pedahohichnoho universytetu imeni Volodymyra Vynnychenka]. Ser. ped. 2014. Vyp. 125. S. 93–97. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Nz_p_2014_125_25
11. Kulturolohiia. KhKh st. Slovyk. Kyiv: Universytetska knyha, 1997. 249 s.
12. Nedilko V. Metodyka vykladannia ukrainskoi literatury v starshii shkoli. Kyiv : Vyshcha shkola, 1978. 246 s.
13. Pasichnyk Ye. Metodyka vykladannia ukrainskoi literatury v starshykh navchalnykh zakladakh. Kyiv: Lenvit, 2000. 384 s.
14. Savchenko O. Kliuchovi kompetentnosti - innovatsiinyi rezultat shkilnoi osvity. Ridna shkola. 2011. № 8–9 . S. 4 – 8.
15. Sydorenko O., Chuba V. Sytuatsiina metodyka navchannia: teoriia i praktyka. Kyiv : Tsentr innovatsii ta rozvytku, 2001. 256 s.
16. Slovnyk inshomovnykh sliv / Uklad.: S. M. Morozov, L. M. Shkaraputa. Kyiv: Naukova dumka, 2000. 680 s.
17. Stelmakhovych M. Ukrainska natsionalna shkola i narodna pedahohika. Pochatkova shkola. 1992 . №7–8. S. 3–5.
18. Filipchuk H.H. Natsiietvorchist osvity: monohrafiia / red. H. H. Filipchuk, M. I. Tymbaliuk. Chernivtsi: Zelena Bukovyna, 2014. 397 s.
19. Shevchenko Z.O. Literatura yak skladova khudozhnoi kultury. Khudozhnia literatura v konteksti svitovoi kultury. 2012. S. 16–29.

Авторське право ©2025 автори, всі права захищено. Автори погоджуються, що ця стаття залишається у відкритому доступі на умовах Creative Commons Attribution-NonCommercial-ShareAlike 4.0 International License.

*Отримано редакцією 23.02.2026 р.
Прийнято редакцією 23.03.2026 р.
Опубліковано 6.04.2026 р.*